

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

П'єр Огюстен Карон де БОМАРШЕ

■

СЕВІЛЬСЬКИЙ ЦИРУЛЬНИК

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2025

СЕВІЛЬСЬКИЙ ЦИРУЛЬНИК, АБО МАРНА ОБЕРЕЖНІСТЬ

Переклад
Є. Годилю-Годилевської
та О. Пивоварової

СТРИМАНИЙ ЛИСТ
ПРО ПРОВАЛ КРИТИКИ
«СЕВІЛЬСЬКОГО ЦИРУЛЬНИКА»

*Скромно одягнений автор з уклоном
підносить читачеві свою п'єсу.*

Шановний пане,

Маю честь запропонувати до вашої уваги мій новий твір. Було б добре, якби він потрапив до вас в один з тих щасливих моментів, коли, вільний від зайвих клопотів, задоволений станом свого здоров'я, станом своїх справ, своєю коханою, своїм сніданком, своїм шлунком, ви могли б дозволити собі хвилинне задоволення та прочитати мого «Севільського цирульника», бо без усіх цих умов людина не здатна бути шанувальником розваг і поблажливим читачем.

Але якщо через якийсь прикрий випадок ваше здоров'я підірвано, ваші справи заплутані, ваша красуня порушила свої обітниця, ваш сніданок виявився несмачним, а травлення ваше розладналось — о, тоді облиште мого «Цирульника», зараз вам не до нього! Краще підрахуйте свої витрати, вивчіть справи свого супротивника, перечитайте зрадливу записку, яку ви знайшли у Рози, передивіться зразкові твори Тіссо про помірність, або поміркуйте про політику, економіку, дієту, філософію та мораль.

Якщо ж ваш стан такий, що вам неодмінно треба забути, сядьте глибше у крісло, розгорніть буйонську енциклопедичну газету, що видається за дозволом та схваленням, та одну-дві години поспіть. Хіба легкий твір здатен розвіяти похмурі думки? Дійсно, що вам до того, як спритно цирульник Фігаро обдурив лікаря Бартоло, допомагаючи супернику відбити в нього кохану?

Не дуже тішать чужі веселощі, коли у самого на душі похмуро.

Хіба вас цікавить, що цей іспанець-цирульник, приїхавши до Парижа, випробував усі вибрики долі, а моїм дозвільним вигадкам приділяли стільки уваги тільки тому, що

Фігаро було заборонено займатися будь-яким ремеслом? Справи інших людей цікавлять тільки тоді, коли про свої власні справи нема потреби хвилюватися.

Отже, у вас все гаразд? Ви можете їсти за двох? Ви маєте доброго кухаря, чесну кохану і ніщо не турбує ваш спокій? О, тоді поговорімо, поговорімо! Прошу, приділіть належну увагу моєму «Цирульнику».

Я добре розумію, шановний пане, що вже минули ті часи, коли я, повсюди беручи з собою свій рукопис та нагадуючи спокусницю, яка часто відмовляє у тому, на що вона завжди палає бажанням погодитися, скупю читав свій твір лише обраним особам, а ті вважали за обов'язок платити мені за люб'язність пишномовною похвалою.

О, щасливі дні! Час, місце, слухачі — все сприяло мені, магія майстерного читання забезпечувала мені успіх, я пропускав слабкі місця та підкреслював сильні, а потім з гордовитою скромністю, з напівзаплющеними очима приймав похвалу і тишився торжеством, тим більше втішним, що три чверті його не діставались шахраю-актору.

Але якими жалюгідними здаються зараз всі ці хитрощі! Тепер, коли потрібне диво, щоб підкорити вас, коли один тільки жезл Мойсея міг би зробити що-небудь, в мене немає навіть тієї сили, яку мав ціпок Якова: нема більше ні фокусів, ні крутійства, ні кокетства, ні модуляції голосу, ні театральної ілюзії — нічого.

На ваш розсуд я віддаю свій твір таким, яким він є, без будь-яких прикрас.

Нехай вас, шановний пане, не дивує, що обираючи свій стиль, я враховую своє становище і не наслідую тих письменників, які дозволяють собі недбало звертатися до вас: читачу, друже читачу, дорогий читачу, прихильний або люб'язний читач, або ж дають вам інше фамільярне, я б навіть сказав, неблагопристойне ім'я, за допомогою якого ці необачні люди намагаються стати нарівні зі своїм суддею, хоча нічого, крім недоброзичливості, це в нього зазвичай не викликає. Ще не було на моїй пам'яті такого випадку, щоб чванство полонило когось — тільки скромність може допомогти автору добитися від гордого читача деякої поблагливості.

Ах, ще жодному письменнику не потрібно було такого поблагливого ставлення до себе, як мені!

Марно намагався б я приховувати це. Колись я вже був настільки необачним, що в різний час пропонував до ва-

шої уваги, шановний пане, дві сумні п'єси, два, як відомо, жахливих твори, бо зараз всім вже відомо, що між трагедією та комедією не існує нічого середнього. Це вже загально відомо та вирішено, та всі, і діти і дорослі, говорять про це. Я сам у цьому настільки переконаний, що якби захотів вивести на сцену безутішну матір, скривджену дружину, безрозсудну сестру, сина, якого позбавили спадщини, і представити їх глядачеві у пристойному вигляді, я передусім вигдавав би для них дивне королівство на якомусь архіпелазі або ж в якомусь іншому куточку світу, де б вони панували скільки їх душі завгодно. Тоді я вже був би цілком впевнений, що мені не тільки не докорятимуть у неправдоподібності інтриги, неймовірності подій, ходульності характерів, перебільшені думок та занадто піднесеному стилі, а навпаки, саме це й гарантувало б мені успіх.

Зображувати людей середнього стану у стражданні та у нещасті? Ще чого! Їх слід тільки висміювати! Кумедні піддані та нещасні королі — ось єдино існуючий та єдино можливий театр. Я зі свого боку зрозумів це — і край: більше я ні з ким не сваритимусь.

Отже, шановний пане, колись я був настільки необережним, що написав п'єси, які не належать до гарного жанру, — я щиро у цьому каюся.

Потім, через деякі обставини, я ризикнув виступити з нещасливими Мемуарами, та мої вороги визнали, що вони не відрізняються гарним стилем — за це мене жорстоко терзає совість.

Зараз я пропоную вам прекумедну комедію, яку дехто з законодавців думок не вважає твором гарного тону — від цього мені так прикро.

Мабуть, одного дня я насмілюсь образити ваш слух оперою, і люди, які колись були молодими, скажуть про неї, що в ній не відчувається впливу гарної французької музики, — я заздалегідь згораю від сорому.

Отже, припускаючись помилок та вибачаючись за них, я до самої смерті намагатимусь заслужити вашу поблажливість тією наївною простосердечністю, з якою я визнаватиму свої помилки і вибачатимусь.

Що ж до «Севільського цирульника», то я приймаю тут шанобливий тон не для того, щоб підкупити вас, а тому, що мене запевняли, нібито автору, хоча і втомленому, але з отриманою в театрі перемогою, залишається лише заслу-

жити ваше, шановний пане, схвалення і бути обляяним у кількох газетах, щоб отримати всі літературні лаври. Таким чином, якщо ви забажаєте подарувати мені лавровий вінок вашою прихильності, то слава мені забезпечена, бо в мене немає жодних сумнівів, що деякі панове журналісти не відмовлять мені у вінку своєї неприхильності.

Один з них, який з дозволу та схвалення влаштувався у Буйоні, вже зробив мені енциклопедичну честь, запевнивши своїх передплатників, що в моїй п'єсі нема ні плану, ні єдності, ні характерів, що вона анітрішечки не цікава і не кумедна.

Інший, ще більш простодушний, який втім немає ні дозволу, ні схвалення, немає навіть енциклопедії, просто переказує мою п'єсу власними словами та додає до лаврового вінка своєї критики наступну втішну похвалу моїй особі: «Репутація пана Бомарше сильно похитнулася. Порядні люди нарешті зрозуміли, що якщо в нього повисмикувати павине пір'я, то під ним залишиться огидний чорний ворон, нахабний та настирливий, як і всі ворони». Оскільки я дійсно мав нахабність написати комедію «Севільський цирульник», то, щоб повністю виправдати визначення, яке мені дали, я буду настільки настирливим, що дуже попрошу вас, шановний пане, судити мене самотійно, незалежно, не звертаючи уваги на критиків колишніх, теперішніх та майбутніх: ви ж знаєте, що газетярм часто густо за штатом належить ворогувати з літераторами; я буду настільки настирливим, що відверто заявлю вам: якщо ви узялись за мою справу, то, хочете того чи ні, ви неодмінно маєте бути моїм суддею, бо ви — мій читач.

Ви добре розумієте, шановний пане, що якби ви, щоб не утруднювати себе, або щоб довести мені, що я невірною розмірковую, навідріз відмовилися мене прочитати, ви самі припустились би логічної помилки, негідної такої освіченої особи, як ви: не будучи моїм читачем, ви вже не могли б бути тією особою, до якої звернена моя скарга.

Дійсно, якби, незважаючи на те, що я певною мірою примусив вас, ви під час читання вирішили закинути мою книгу, це б, шановний пане, було рівносильне тому, що під час будь-якого іншого судового розгляду смерть винесла б вас із залу засідань, або будь-який інший нещасний випадок вивів би вас із складу суддів. Ви можете запобігти суду наді мною тільки перетворившись на ніщо, ставши нега-

тивною величиною, переставши існувати для мене як читач.

Та й що вам за шкода від того, що я ставлю вас над собою?

Після щастя командувати людьми найвища честь — це судити їх, чи не так, шановний пане?

Отже, ми з вами умовились. Я не визнаю інших суддів, окрім вас, не відкидаючи і шановних глядачів, які судять лише у першій інстанції, а потім часто-густо переконують-ся, що їх вирок був скасований вашим судом.

Спочатку моя справа слухалася за їх присутності у театрі, і ці панове багато сміялися, так, що я почав уже вірити в те, що виграв процес. Аж ні: журналіст, що оселився у Буйоні, стверджує, що сміялись саме наді мною, але це, шановний пане, якщо висловлюватись мовою суддів, лише огидна прокурорська кляуза. Я мав на меті побавити глядачів, і якщо вони тішилися від душі, то я вважаю, що досяг її. І не має жодного значення, сміялися вони над п'єсою чи наді мною. Ось чому я продовжую вважати, що виграв процес.

Цей же журналіст стверджує, чи принаймні натякає, що у бажанні заручитися підтримкою деяких глядачів, я влаштував для них читання у приватних будинках і цією особливою пошаною заздалегідь підкуповував їх. Але і це, шановний пане, є лише наклепом німецького журналіста. Цілком очевидно, що в мене було лише одне завдання: ознайомити їх з п'єсою. Я влаштував щось на зразок нарад з приводу цієї справи. Якщо мої радники, висловивши свою думку, пізніше стали моїми суддями, то, як ви розумієте, шановний пане, я тут ні до чого: якщо вони відчували, що не байдужі до мого цирульника-андалузьця, вони б із делікатності мали ухилитися від цього.

Ах, якби вони продовжували залишатись хоча б трошки небайдужими до цього юного чужоземця! Тоді нам було б з ним легше винести тимчасову негоду. Але такі вже люди: ви користуєтеся успіхом — вас приймають з розпростертими обіймами, від вас не відходять, вами пишуться. Але бійтесь оступитися. Пам'ятайте, друзі мої: щонайменша невдача — і друзів у вас вже нема.

Саме це трапилося з нами наступного дня після того найнещасливішого вечора. Треба було бачити, як легкодухі друзі цирульника, побачивши мене, намагалися змішати-

ся з юрбою, відверталися або ж тікали. Жінки, завжди такі сміливі, коли воно когось заохочують, тут натягували свої капюшони та зняковіло опускали очі. Чоловіки поспішали відвідати один одного, покаятися у тому, що схвалювали мою п'єсу, і пояснити моєю клятою манерою читання те оманне задоволення, якого вони зазнавали. Це було тотальне відступництво, справжнє нещастя.

Одні, Бог їм суддя, тільки-но помітивши, що я з'явився справа, відразу повертали свої лорнети наліво та вдавали, що не бачать мене. Інші, більш сміливі, переконавшись, що ніхто не дивиться на них, тягнули мене у кут і говорили:

— Як же це вам вдалося так нас обдурити? Адже, відверто кажучи, люб'язний друже, ваша п'єса це щось у найвищій мірі вульгарне.

— На жаль, панове, я дійсно читав цю вульгарність так само вульгарно, як і написав її, але якщо ви настільки ласкаві, що розмовляєте зі мною після провалу, хочу вам ось що порадити: аби і другий ваш вирок не був зганьблений, не допускайте нової постановки моєї п'єси на сцені. А що, як її зіграють так, як я її читав? А що, як ви знов дасте себе обдурити і розгніваєтеся на мене, бо остаточно заплутаєтеся в тому, коли мали рацію, а коли помилялися.

Мені не повірили. П'єсу мою знов зіграли, і цього разу я виявився пророком у своїй вітчизні. Бідолашний Фігаро, якого побили заздрісники як трутня і якого майже поховали у п'ятницю, вчинив не так, як Кандід: зібравши всю свою хоробрість, мій герой піднявся у неділю, і ні суворий піст, ні втома після сімнадцяти публічних виступів не відобразилися на його життєвій силі. Але хто зна, як довго ще це триватиме? Я не поручуся, що через п'ять-шість століть про нього ще пам'ятатимуть, — настільки наша нація непостійна та легковажна!

Драматичні твори, шановний пане, наче діти: вони були зачаті у мить насолоди, виношені та народженні у муках і рідко живуть достатньо часу, щоб встигнути віддячити батькам за їх турботу, — від них більше горя, аніж радості. Простежте за їх долею: тільки-но вони побачать світ, як їх негайно піддають цензурі під приводом виведення пухлини — через це багато з них залишилися недорозвиненими. Замість того, щоб обережно гратися з ними, жорстокий партер штовхає їх і валить з ніг. Дуже часто актор, гойдаючи колиску, калічить їх. Варто вам на мить втратити їх

з виду, як — о, який жах! — роздерті, знівечені, покреслені виправленнями, вкриті зауваженнями, вони вже Бог зна, куди заблукали. Якщо ж їм і вдасться, уникнувши всіх цих нещасть, на коротку мить блиснути у всій своїй красі, то їх все ж таки спіткає найбільше нещастя: їх вбиває забуття. Вони вмирають та знов, занурившись у небуття, назавжди губляться у безлічі книг.

Якось я спитав одну людину, чим пояснити ці битви, цю жорстоку війну між партером та автором на першій виставі навіть тих п'єс, які надалі матимуть успіх у глядача. «Хіба ви не знаєте, — відповів він, — що Софокл та старий Діоніс померли від радості, коли їх нагородили за вірші у театрі. Ми дуже любимо наших авторів, і не можемо дозволити, щоб радісне хвилювання виявилось для них занадто сильним та відібрало їх у нас. Ось чому, бажаючи вберегти їх, ми докладаємо всіх зусиль, щоб їх торжество ніколи не було повним і щоб вони не могли померти від щастя».

Якими б не були причини такої суворості, плід мого дозвілля, юний невинний циркульник, якого так презирливо зустріли у перший день, але який за кілька днів після цього був далекий від думки скористатися своїм торжеством та помститися критикам, приклав тільки ще більше зусиль, щоб обеззброїти їх веселістю своєї вдачі.

Це, шановний пане, випадок винятковий і разючий в наш час дріб'язкових чвар, коли прораховано все, аж до сміху, коли щонайменша різниця у думках викликає одвічну ненависть, коли будь-який жарт перетворюється на війну, коли лайка, даючи відсіч лайці, сама отримує у відповідь лайку, негайно посилає у відповідь іншу, що затьмарює попередню, і породжує нову, а та, в свою чергу, плодить ще й ще і, таким чином, образи множаться нескінченно, викликаючи у найбільш уїдливого читача спочатку сміх, потім пересичення, згодом — відразу і врешті-решт обурення.

Що ж до мене, шановний пане, то, якщо це правда, що всі люди — брати (а це непогана думка!), я хотів би умовити наших братів-літераторів примиритися на тому, що до розумілого та різкого тону у суперечках удаватимуться лише наші брати-пасквілянти, які вправно вміють не залишатись у боргу, а до лайки — наші брати-сутяги, які втім теж справно вміють платити за рахунками.

З М І С Т

Бомарше та його весела трилогія про Фігаро. <i>В. Г. Матвійшин</i>	3
СЕВІЛЬСЬКИЙ ЦИРУЛЬНИК, АБО МАРНА ОБЕРЕЖНІСТЬ <i>Переклад Є. Годило-Годилевської та О. Пивоварової</i>	19
ШАЛЕНИЙ ДЕНЬ, АБО ОДРУЖЕННЯ ФІГАРО <i>Переклад В. Самійленка</i>	99
ЗЛОЧИННА МАТИ, АБО ДРУГИЙ ТАРТЮФ <i>Переклад Р. Мардера</i>	235
Примітки. <i>В. Г. Матвійшин</i>	309